

Concentratiebuurten geven de richting aan

KATLEEN PELEMAN*

De deelname van Marokkaanse vrouwen aan de arbeidsmarkt is niet evident. Verschillende maatschappelijke, religieuze en culturele factoren hebben een beperkende invloed. Dit betekent echter niet dat deze vrouwen geen mogelijkheden zouden hebben om te participeren: wederkerigheidsrelaties in achterstandsbuurten bewijzen het tegendeel.

Uit verschillende bijdragen in dit nummer blijkt de waarde van de drie economische integratiesferen voor de bewoners van minder welgestelde buurten. In deze buurten staat de dominante integratiesfeer in onze maatschappij, de markt, immers minder sterk, waardoor de sferen van wederkerigheid en herverdeling aan belang winnen. Hierbij is het noodzakelijk om extra aandacht te besteden aan de allochtone bevolking, aangezien deze een aanzienlijk deel uitmaakt van de inwoners van achtergestelde buurten. Elders wordt al gewezen op hun specifieke situatie: hun sterkere sociale netwerken, de mogelijkheden van etnisch ondernemerschap, maar ook de hardnekkige discriminatie op de arbeids- en de woningmarkt waarvan ze slachtoffer zijn. Dit artikel zal dieper ingaan op de situatie van de allochtone vrouwen, want voor hen lijkt economische integratie extra moeilijk te zijn: naast de discriminatie die zij als allochtoon ervaren, moeten zij het als vrouw opnemen tegen de mannenmaatschappij. De islamitische godsdienst, die traditioneel een scheiding van beide seksen vraagt en het gezin centraal stelt in de waardenbeleving, maakt het er voor hen niet gemakkelijker op. Wij zullen drie velden onderscheiden die cruciaal zijn voor de economische participatie van Marokkaanse vrouwen in westerse steden: het veld van de minderheidscultuur, het veld van de is-

lam en ten derde de mannelijke dominantie. Deze drie velden zijn vanzelfsprekend niet strikt van elkaar te scheiden (figuur 1). Dit artikel is gebaseerd op een lopend onderzoek in Antwerpen, waarin voor Marokkaanse vrouwen de mogelijkheden tot participatie in drie verschillende buurten vergeleken worden: Oud-Borgerhout, een concentratiebuurt die in 1998 vijftig procent inwoners telde met de Marokkaanse nationaliteit, Deurne-Zuid, een buurt aan de rand van de stad met drie procent Marokkanen en als derde de suburba-

nisatiegemeenten rond Antwerpen, waar lage tot verwaarloosbare aandelen Marokkanen wonen. De ligging van de eerste twee buurten is weergegeven in figuur 2. In deze buurten worden onder meer kwalitatieve interviews gedaan met vrouwen tussen de twintig en vijfenvierzig jaar. De economische participatie, die hier centraal zal staan, wordt in het geheel van de studie als slechts een van de vele facetten van participatie beschouwd, naast het verenigingsleven, de contacten met de school van de kinderen, de kwaliteit van de sociale netwer-

ken, enzovoorts.

In wat volgt willen we eerst focussen op de interactie tussen de drie genoemde velden en de woonomgeving, om daarna de concrete situatie op de arbeidsmarkt te kunnen begrijpen.

MINDERHEIDSCULTUUR

Het veld van de minderheidscultuur omvat enerzijds het domineren van de minderheidscultuur door de meerderheid, wat leidt tot uiteenlopende vormen van discriminatie, en anderzijds een defensieve reactie van de minderheid, die de eigen cultuur wil benadrukken en beschermen. Dit laatste gaat gepaard met een invloedrijke sociale controle over de

richt worden, zodat vrouwen die verder van het centrum wonen en Nederlands willen leren (tijdens de schooluren), nergens in de omgeving terecht kunnen. Deze opmerking kan veralgemeend worden naar een hele reeks voorzieningen voor de minderheidsgroep, enkel aanwezig in buurten waar een omvangrijke concentratie van de 'doelgroep' woont. Wanneer we deze redenering verder doortrekken, betekent dit ook dat er in de concentratiebuurten een specifieke vraag naar allochtone arbeidskrachten bestaat, bijvoorbeeld als tolk of sociaal assistent, en dat dat elders veel minder het geval is. Vaak zijn dit interessante banen, die met name aantrekkelijk zijn voor leden van de minderheidscultuur. Bovendien hebben vrouwen met dergelijke banen frequente contacten met de eigen groep en vervullen zij op die manier een belangrijke voorbeeldfunctie.

Een ander belangrijk punt, dat overlapt met het veld van de islam, is het dragen van de hoofddoek, iets wat stilaan een onoverkomelijk probleem voor de economische participatie wordt. Ten gevolge van een ontoelaatbare algemene xenofobie is de situatie op de arbeidsmarkt voor vrouwen met een hoofddoek immers uitzichtloos, op de hierboven genoemde integratiesector na.

In vele gesprekken sneden vrouwen dit onderwerp spontaan aan, zoals deze jonge, hoogopgeleide vrouw (26 jaar): "Ikzelf, ik ondervind daar geen belemmering van, ik zou evengoed in een bedrijf kunnen werken als communicatieve adviseur of zo, ik heb universiteit gedaan. Ik had evengoed ergens anders aan de slag kunnen geraken, maar door het feit dat ik niet geaccepteerd word met mijn hoofddoek is dat voor mij niet mogelijk, en dat vind ik heel pijnlijk. (...) Ik weet dat er sowieso binnen de private tewerkstellingsplaatsen geen plaats is voor mij. En dan zitten ze te zeggen, ... er wordt vaak met dubbele maten en gewichten gewerkt, wij worden vaak verweten om niet gëmancipeerd te zijn en weet ik veel, maar als ge dan echt moeite doet, en ge wilt echt wel participeren in de samenleving, dan wordt ge door diezelfde mensen, die u die verwijten rond uw oren slingeren, wordt ge tegengehouden en achteruitgezet. Dat is de harde realiteit."

De rol van de woonomgeving ligt hierin dat het dragen van een hoofddoek onder meer een manier is om de islamitische identiteit te tonen en het groepsgevoel te versterken. In die zin wordt het dragen van een hoofddoek in een omgeving waar meerdere islamitische families samenwonen dan ook aangemoedigd. Het tijdelijk dragen van een hoofddoek of hem af laten in situaties waar het niet goed uitkomt, wordt door de omgeving weinig gewaardeerd en werd enkel vermeld door vrouwen die meer geïsoleerd wonen.

ISLAM

De islamitische godsdienst vormt een tweede invloedrijk, maar veel moeilijker te vatten veld. Het is onmogelijk een lijn te trekken tussen de

islamitische godsdienst en lokale tradities, aangezien deze overal met elkaar vergroeid zijn. Ook in Antwerpen bestaan er verschillende vormen van islambeleving. Desondanks is in buurten waar Marokkaanse families frequente contacten onderhouden de onderlinge controle op het naleven van bepaalde vooropgestelde gedragsregels erg groot. In concentratiebuurten wordt het geloof een groepsgebeuren, vermengd met tradities en reacties op de westerse samenleving. Dit heeft ook implicaties voor de economische integratie van de vrouwen.

De islam biedt zijn gelovigen een aantal duidelijke gedragsvoorschriften. Belangrijk in de context van economische participatie is het centrale belang van het gezin en de nadruk die ligt op de gescheiden leefwerelden van mannen en vrouwen, met de daaraan gekoppelde scheiding tussen openbare en privé-ruimte. De centrale positie van het gezin houdt voor velen in dat een vrouw pas kan gaan werken als ze tijd over heeft, bijvoorbeeld wanneer ze nog geen kinderen heeft of wanneer de kinderen groter en zelfstandig zijn, ofwel als de extra inkomsten nodig zijn voor het gezin. In de interviews bleek dit voortdurend.

Deze jonge vrouw (21 jaar), pas getrouwd en nog geen kinderen, verwoordt dit duidelijk: "Dat is het beste natuurlijk, halftime. Ook gewoon voor uw tijd, om uw dagen wat te vullen. Dat zou wel lukken denk ik, halftijds. Fulltime, dat is alleen als je echt financiële problemen hebt, als je niet toekomt; maar als je het gewoon voor je plezier doet, opdat je je thuis niet zou vervelen, dan niet."

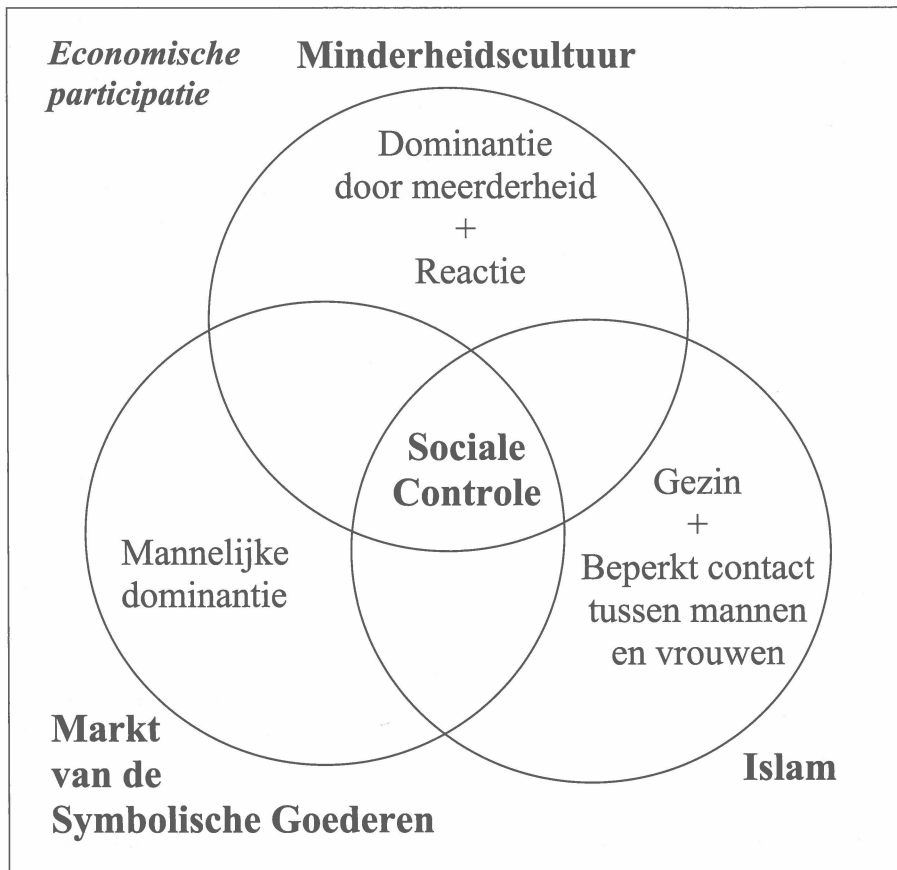
Dit wordt nog versterkt door de traditionele rollenverdeling die de Koran vooropstelt, waardoor het voor mannen soms een aantasting van hun eer betekent wanneer hun vrouw gaat werken. Dit blijkt ook het verhaal van deze vrouw, 31 jaar, vier kinderen: "Mijn man durft wel nog altijd niet zeggen: 'Oh nee, want dan moet ze werken'. Ik ben ooit eens moeten gaan werken de dag na het schapenfeest en iedereen vroeg daarna waar ik was, en ik zei: 'Ik moest werken' en ze wisten dat niet, mijn man had niet durven zeggen. Het ligt nog altijd gevoelig."

Omdat de islam in principe vraagt dat de leefwereld van mannen en vrouwen die geen nauwe verwanten zijn, zo veel mogelijk gescheiden is, zal dit ook de beroepskeuze van vrouwen beperken. Vanzelfsprekend speelt hier eveneens de sociale controle een grote rol. Het zijn vooral hoger opgeleide vrouwen, die door de gemeenschap erg gerespecteerd worden, die dit bezwaar naast zich neer kunnen leggen; voor lager opgeleiden is het moeilijker. Dit blijkt uit dit verhaal van een 'migrantenwerking' in een concentratiebuurt: "Toen we ook een mannenwerking wilden uitbouwen en er dus ook mannen kwamen werken, zorgde dat voor veel opschudding. Vele vrouwen mochten of wilden niet tezamen met mannen werken. En aantal wilden het afstappen. In elk geval zijn de bureaus nu nog strikt gescheiden. Geen enkele man wilde met een van de Ma-

(Bron: Marieke van der Sloot).

leden van de eigen groep. Zoals boven vermeld, houdt dit veld bijzondere moeilijkheden in voor vrouwen. Het taalprobleem is een belangrijk algemeen gevolg van het feit een minderheidscultuur te vormen. Het is een pijnlijke vaststelling dat in Vlaanderen de vraag naar Nederlandse lessen al jaren het aanbod overtreft. De middelen die de Vlaamse overheid recent heeft vrijgemaakt zullen hieraan op korte termijn weinig veranderen. Het is daarnaast evident dat de weinige cursussen Nederlands die er zijn, in binnenstedelijke buurten inge-

Figuur 1. Drie cruciale velden voor de economische participatie van Marokkaanse vrouwen.

rookkaanse vrouwen mee op het bureau, dat hoorde gewoon niet."

MANNELIJKE DOMINANTIE

De idee dat de huidige dominante interpretatie van de Koran sterk mannelijk gekleurd is en dat meer vrouwvriendelijke interpretaties zeker niet in strijd zijn met het islamitisch geloof bestond al omstreeks 1900 in de Arabische wereld en raakt stilaan meer en meer verspreid. De recente discussie inzake de rechten van de vrouw in Marokko illustreert dit.

De ongelijke machtsverhoudingen tussen mannen en vrouwen worden mooi gevat in het begrip 'markt van de symbolische goederen', zoals Pierre Bourdieu het in zijn boek 'La Domination Masculine' beschrijft. Deze markt van de symbolische goederen nemen we als het derde veld. Bourdieu toont hiermee aan hoezeer de mannelijke dominantie als het ware ingebakken zit in onze maatschappij, in ons onderbewustzijn, in al onze handelingen. Het huwelijk is het centrale mechanisme in de markt van de symbolische goederen, het neemt vrouwen als object en mannen als subject in een uitwisseling die als doel heeft het prestige of het sociale kapitaal van mannen te verhogen. Deze markt is extreem belangrijk in traditionele gemeenschappen, waar er buiten symbolisch kapitaal weinig te vergaren valt. In een situatie waar de eer van de hele familie afhangt van het gedrag en de zedelijkheid van de vrouwen leidt dit zelfs tot

een bijna paranoïde controle van de vrouwen. Maar Bourdieu benadrukt dat de vrouw ook in westerse maatschappijen verantwoordelijk is voor het sociale kapitaal van de familie. Zij staat immers in voor het in stand houden van de sociale relaties, door kaartjes te sturen en mensen regelmatig uit te nodigen, voor de gezellige inrichting van het huis en het uiterlijk en de kleding van de familie. En aangezien dit allemaal onbetaalde werkzaamheden zijn, worden zij als inferieur beschouwd ten opzichte van werkzaamheden

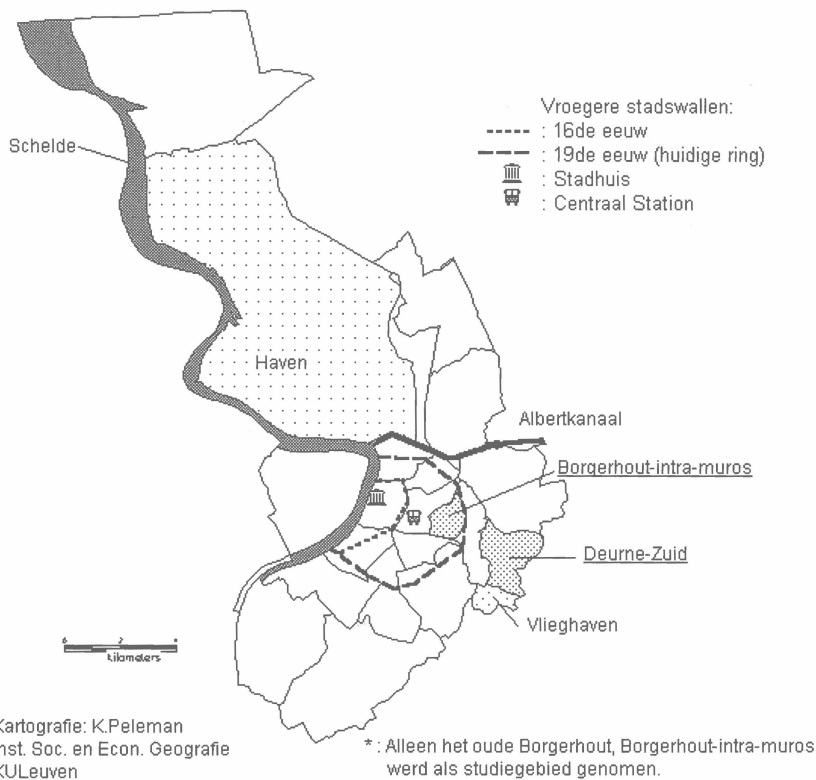
De dichtbebouwde wijk Oud-Borgerhout (Bron: auteur)

op de markt van de economische goederen en houden zij de ongelijke machtsverhoudingen tussen mannen en vrouwen in stand. Het belang van de eer van de familie leidt er vooral in een concentratiebuurt toe dat alle bewegingen en activiteiten van de vrouwen nauwgezet in het oog gehouden worden. Het is ook duidelijk hoe de werking van de markt van de symbolische goederen vermengd is met het veld van de islam, waarbij sommigen stellen dat de godsdienst zelfs als een soort legitimatie aangewend wordt. Het bemoeilijken van de toegang van vrouwen tot de openbare ruimte is immers een uiting van macht, aangezien de belangrijke politieke en sociale beslissingen in onze maatschappij in de openbare ruimte genomen worden. Verder zal de man niet alleen zijn eer als kostwinner verdedigen, maar ook niet graag een handje toe steken in het huishouden, om zijn vrouw de mogelijkheid te geven aan activiteiten buitenshuis deel te nemen of te gaan werken. Zelfs op de eigen kinderen babysitten wordt soms niet als de taak van de man gezien, zoals deze vrouw (26 jaar, 3 kinderen) getuigt: "Ik ga vooral 's avonds, omdat het dan rustiger is bij ons, en dan kan mijn man op de kinderen babysitten. [lacht] Dat is natuurlijk raar, daar kan dan weer over geroddeld worden. 'Die man, die houdt de kinderen bij'."

ECONOMISCHE PARTICIPATIE

Met deze drie velden als achtergrond kunnen we beter begrijpen hoe in verschillende buurten de participatie op de arbeidsmarkt al dan niet kan verlopen. Ook het structurele opleidingsprobleem van Marokkaanse vrouwen, waar we hier niet op ingegaan zijn, is tot stand gekomen door elementen uit de drie besproken velden. Het is trouwens interessant te weten dat diezelfde omstandigheden er anderzijds toe leiden dat allochtone meisjes in het algemeen betere studenten zijn dan de jongens, omdat het

ANTWERPEN: BORGERHOUT* EN DEURNE-ZUID

Figuur 2. De ligging van Oud-Borgerhout en Deurne-Zuid.

maatschappelijk voordeel dat zij uit een goede opleiding kunnen halen, veel groter is dan voor allochtone jongens.

Ondanks de complexe situatie is er voor Marokkaanse vrouwen in een westerse samenleving ruimte voor economische participatie. Er zijn natuurlijk eerst en vooral die vrouwen die hun weg al gevonden hebben in het reguliere arbeidscircuit. Het spreekt voor zich dat voor deze vrouwen de wederkerigheid binnen de buurt van uitzonderlijk belang is. Zij doen voor de opvang van hun kinderen in grote mate beroep op familie, aangezien er lange wachttijden zijn voor de kinderopvang in de openbare en de privé-sector en de prijs hoog is ten opzichte van het loon dat laaggeschoolden kunnen krijgen. Maar we moeten ook verder kijken, want naast de groep officieel tewerkgestelde vrouwen zijn er de vrouwen die op informele wijze een functie uitoefenen, als vriendendienst, uit sociaal engagement of om iets bij te verdienen. De mooiste voorbeelden hiervan vinden we in buurten met grotere groepen migranten. Het gaat om flexibele vormen van arbeid, tijdens de schooluren, waar bovendien rekening gehouden wordt met culturele gegevens, zoals de beperking op contacten tussen mannen en vrouwen. Daarenboven gaat het vaak om functies die de vrouwen zelf als verrijkend en zinvol ervaren, wat in schril contrast staat met het poetswerk dat alle werkzoekende laaggeschoolde Marokkaanse vrouwen aangeboden krijgen, maar waar ze slechts in echte financiële nood op in wensen te gaan. Zo zijn er vrouwen die

vlot Nederlands spreken en een functie als tolk hebben, waar niet alleen familie en burens, maar ook onbekenden een beroep op doen. Het allochtone verenigingsleven in concentratiebuurten steunt uitsluitend op vrijwilligers, het is immers niet mogelijk om subsidies voor personeel van een migrantenvereniging te verkrijgen. Daardoor zijn er Marokkaanse vrouwen die verschillende uren, zelfs dagen, per week kosteloos Arabische lessen geven, naailessen, opvoedings-

lessen, enzovoorts. Sommigen werken zelfs vrijwillig in de Belgische integratiesector en staan daar in voor de broodnodige regelmatige contacten met de allochtone bevolking. Verder zijn in deze buurten ook meerdere naaisters actief, naar wie men toe stapt om onder meer de kussens voor de traditionele Marokkaanse salons te laten maken. Eén vrouw waarmee ik sprak zag haar kleine bijverdienste, het maken van Marokkaanse hapjes, wat uit de hand lopen wegens zeer groot succes, bij zowel Belgen als Marokkanen.

Met enige creativiteit en openheid kunnen er zonder twijfel tal van mogelijkheden gevonden worden om de economische integratie van allochtone vrouwen daadwerkelijk te bevorderen. De overheid biedt reeds een zekere stimulans door in aangepaste opleidingen voor laaggeschoolden te voorzien, zoals bijvoorbeeld de opleiding intercultureel bemiddelaar, die gedurende drie jaar één dag in de week gevolgd kan worden. Inspiratie voor meer van dergelijke initiatieven kan mijns inziens gevonden worden in de concentratiebuurten, waar vrouwen voor zichzelf reeds interessante banen gecreëerd hebben die te combineren zijn met de eisen van hun gezin, hun geloof en hun tradities, maar in de maatschappij voorsnog niet als volwaardig erkend worden. Hiermee bedoelen we zeker niet dat de nieuwe werkgelegenheidsstrategieën beperkt moeten blijven tot deze, vaak achtergestelde, buurten. Integendeel, de maatschappij moet zich dringend in haar geheel meer flexibel en open tonen zodat zwakke groepen volwaardige kansen op de arbeidsmarkt kunnen krijgen.

* Katleen Peleman is assistent aan de Katholieke Universiteit Leuven en schrijft een doctoraat over de rol van de buurtomgeving in de maatschappelijke participatie van Marokkaanse vrouwen.

Literatuurselectie

Bourdieu, P. (1998) *La domination masculine*. Saint-Amand-Montrond: Editions du Seuil.

Straatbeeld in Oud-Borgerhout (Bron: auteur)